

Egy különleges kemence nyomai Orosháza határában

1. Bevezetés

Orosháza, Nyíri-dűlő 6. számú lelőhely (OH. 6.) objektumainak és leletanyagának feldolgozását a közelmúltban végeztem el, jelen tanulmány újabb információkat nyújt a település teljes megismeréséhez. A lelőhely az Alföld DK-i részén, Békés megyében, Orosházától É-ra, a Nagyszénásra és Gerendásra vezető utak között fekszik [1. kép]. A vidék a Békés-Csanádi löszháton található, talajának összetételét a Maros üledékképződése és az időjárás változásai alakították.¹ A földrajzi viszonyok nagyban befolyásolták a feltárt többretegű település kialakítását, ugyanis a kutatott terület is az Ős-Maros egykori medre mellett – annak D-i partján – helyezkedett el, amely talán a 8–9. században már nem bírt akkora vízhozammal, mint évezredekkel előtte. Ezt az bizonyítja, hogy a legkorábbi objektumok távolabb helyezkednek el a mederől, mint a későbbiek.

A lelőhely az Orosházát elkerülő, 47. számú főút építésének második üteméhez kapcsolódó megelőző régészeti feltárás során került napvilágra, feltárása 1997 ősze és 1998 nyara között zajlott. A nyomvonal 3 km hosszú és 25 m széles volt. A kutatott lelőhelyen több mint 1 km hosszan haladt az út, területe 26 500 m². A lelőhelyen összesen 144 objektumot figyeltek meg, melyekből 17 újkori volt. Az ásást Szatmári Imre vezette, aki 2001-ben rövid ismertetőt írt a lelőhelyről.² Előzetes meghatározása szerint a 8–9. századra keltezhető 4 ház, 1 külső kemence és 2 árokrendszer. 9. századi lehet 5 ház és 1 műhely, majd a 11. századra tehető 8 ház, 3 gazdasági épület, 4 gödör, 10 műhely és 8 árok. A további kutatásokat, melyekről már részben beszámoltam, magam végeztem.³ Három időrendi periódust különítettem el a különböző típusú objektumok elhelyezkedése és a kerámiaanyag alapján. Jelen tanulmányban a második horizontot szeretném ismertetni, különös tekintettel egy egyedülálló jelenségre.

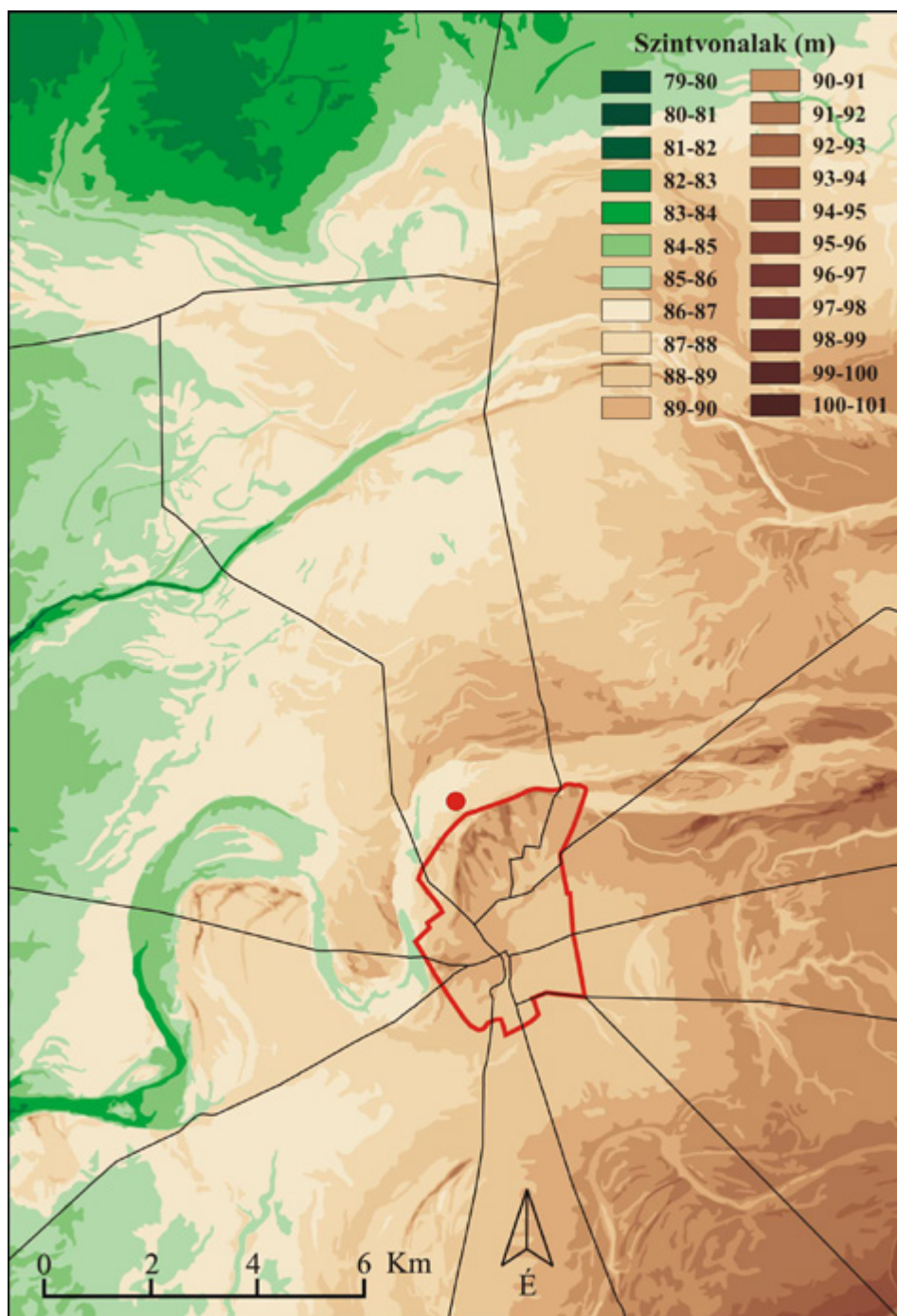
2. A második horizont objektumai és leletanyaga

Orosháza, Nyíri-dűlő lelőhelyen 5 földbe mélyített ház tartozik a második periódushoz. Ezek közül 3 darab szabályos sorban helyezkedett el a harmadik periódus objektumai között [2. kép], 2 pedig szuperpozícióban volt a 107. házzal. A harmadik és a második horizont lakófunkciójú épületei egyáltalán nem vágják egymást. A házak alapterülete 8,1–9,6 m² közé tehető. Általában téglalap vagy négyzetes alaprajzúak. A szerkezetüket tekintve ritkaságnak

¹ MŰ 2009, 71–73.

² SZATMÁRI 2001, 159.

³ LUKÁCS 2014.

1. kép: Orosháza, Nyíri-dűlő 6. lelőhely domborzati térképén
(Készítette: Horváth Zsolt – Rédei Dániel)

2. kép: 9. és 11. századi objektumok
 (Jelmagyarázat: 9. század – zöld, 11. század – kék. A sötétebb árnyalatok a perióduson belüli korai idősíkokat jelölik)

számít, hogy a 103. és a 110. számú objektumoknál a két ágasfa gödrét a hosszanti oldalak közepén alakították ki. Ugyanez a felépítés figyelhető meg Visegrád–Várkert, 13. házánál⁴ és Mezőkeresztes–Cethalom, 78. házánál.⁵ Az agyagból tapasztott tüzelőberendezéseket a 110. és a 107. házban a D-i sarokba, míg a 103. házban a K-i sarokba vájták.

A második horizonthoz 1 darab külső kemence (115. objektum) is tartozott, amely szuperpozícióban állt a 112., 113. és 107. objektumokkal. Habár a kutatott terület 11. századra keltezett horizontjához több külső kemence is köthető, elhelyezkedése alapján a 115. objektumot mégis a második horizonthoz soroltam, ugyanis hasonló jellegű kemencék a korábbi időszakokban is megtalálhatók, mint például Kölked–Feketekapu⁶ lelőhelyen.

Mindössze egy kemence volt, amely szuperpozícióban helyezkedett el a 110. számú házsal és valószínűleg egy korábbi horizont tagja lehet. Vélhetően utólag lakófunkciójú építményt alakítottak ki belőle, ugyanis az objektumban két kemencét tártak fel, amelyek közül az egyik a K-i oldalon egy cölöplyuk mögött helyezkedett el, vagyis bizonyosan nem volt egykorú a házsal. A szelementartó oszlopot a kemence munkagödrébe ásták bele. Tapasztott és keményre égett sütőfelülete nyomokban megmaradt.

A fent felsorolt objektumok betöltéséből egymáshoz hasonló jellegű kerámiatöredékek kerültek elő, ezért egy horizontként kezelem őket. Az objektumokban nagy számú kézzel formált fazéktöredéket találtak, amelyeket általában agyagrögökkel, cseréptöredékekkel, esetleg homokkal soványítottak. Lekerekített peremük enyhén vagy erősen felfelé ível. Legtöbbjük díszítetlen, azonban található néhány olyan töredék is, amelyek vállán hullámvonalak, a hasi részükön egyenes vonalak futnak [2. tábla 5]. Legjobb párhuzamaik Veresegyház–Ivacson,⁷ Gyomán,⁸ Csárdaszálláson⁹ és Hunya–Csárdavölgyben¹⁰ figyelhetők meg. Az orosházi korongolatlan kerámiák között található egy díszített külsőfüles bogrács töredéke is, melynek legközelebbi díszítetlen analógiái a Kölked–Feketekapuról¹¹ és Doboz–Hajdúirtásról¹² ismertek [3. tábla 2].

Külön kerámiatípust jelentenek a sütőharangok, amelyek nagy számban kerültek elő a település második horizontjának objektumaiból. Kézzel formáltak, belsejük széna- vagy szalmalenyomatos. Néhány példánynál a belső részt elsimították. Változatos a falvastagságuk és a peremkiképzésük is. A lelőhelyen ép darab sajnos nem került elő, így nehéz meghatározni az eredeti formájukat [1. tábla 5; 3. tábla 1; 4. tábla 2–3]. Párhuzamaik megtalálhatók például Endrődön,¹³ Doboz–Hajdúirtáson¹⁴ és Örménykút 54.¹⁵ lelőhelyen.

A második horizont objektumaiban kézikorongolt kerámia is előfordult. Az így készült fazekakat általában apró kavicsal, homokkal vagy csillámos homokkal soványították. Falvastagságuk és peremkiképzésük nagyon eltérő. A második periódus edényei hordó

⁴ KOVALOVSKI 2001, 86.

⁵ SIMONYI 2001, 5. kép.

⁶ HAJNAL 2008, 3. kép.

⁷ MESTERHÁZY–HORVÁTH 1983, 2. kép, 7–8.

⁸ SZÓKE 1980, Taf. 7., 10, 14, 15.

⁹ SZÓKE 1980, Taf. 7., 11.

¹⁰ SZÓKE 1980, Taf. 9.

¹¹ HAJNAL 2008, 11. kép.

¹² KOVALOVSKI 1975, 13. kép, 1–3.

¹³ JANKOVICH B. 2011, 94.

¹⁴ KOVALOVSKI 1975, 5. kép.

¹⁵ HEROLD 2004, Taf. 75, 77.

formájúak, amit három épen maradt edény is bizonyít. A díszített fazekak mintái változatosak, a hullámvonal- vagy vízszintes vonalköteggel ellátott példányok mellett megtalálhatóak a ferdén, fésűvel benyomkodott díszítésű darabok is [1. tábla 2–4; 2. tábla 4–5; 3. tábla 3–7; 4. tábla 4]. Emellett a 103. házban három kézikorongolt bogrács töredéke volt, amelyeknek az objektummal való egyidejűsége bizonytalan [1. tábla 6].

A röviden ismertetett objektumok elhelyezkedése és a bennük talált kerámiaanyag alapján a 9. századra kelteztem a második horizontot,¹⁶ de nem tartom kizártnak az esetleges korábbra vagy későbbre való datálás lehetőségét sem. A keltezést nehezíti, hogy datáló értékű fémlelet a településen nem került elő.

3. Különleges kemence Nyíri-dűlő lelőhelyen

A második horizont különlegességét a 107. számú ház kemencéje jelenti, amely szuperpozícióban helyezkedett el a 112., 113. és 115. számú objektumokkal [3. kép]. Az ásatási fotók és a rajzok alapján a kialakításuk a következő lehetett: a legkorábban a 113. házat¹⁷ építhették, ezt az összes többi objektum vágta. A 113. objektumot közvetlenül a 112. ház¹⁸ metszette. A 112. házat egy meghatározhatatlan alaprajzú objektum vágta, amely a 115. számot kapta és valószínűleg a házból kialakított munkagödör¹⁹ lehetett. Mindezeket a 107. ház²⁰ metszette, melynek kemencéjét a D-i sarokban meghagyott agyagtömbbe vájták. Felmerülhet a kérdés, hogy e kemence akár az alatta található kemencebokorhoz is tartozhatott. Az azonban egyértelmű, hogy a kemencebokor a korábbi, így amennyiben a szóban forgó kemence hozzá tartozott volna, a ház gödrének kialakításakor ezt is elbontották volna. Továbbá megfigyelhető, hogy a kemencét a ház kialakításakor szándékosan meghagyott sárga altalajon hozták létre. Tehát a tüzelőberendezés nagy valószínűséggel a 107. objektumhoz tartozott. A 107. ház szerkezete hasonlít a közelben található 103. és 110. lakófunkciójú építmények felépítéséhez, ezért ezek egyidősek lehetnek és a második horizont legfiatalabb tagjainak tekinthetők,

¹⁶ LUKÁCS 2014.

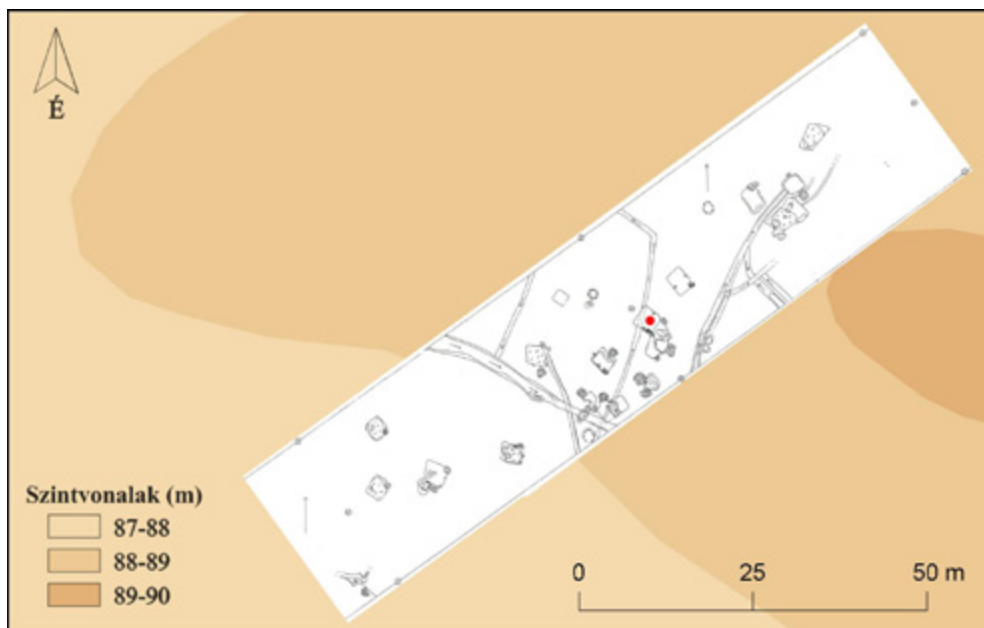
¹⁷ Négyzetes alaprajzú gödörház. Tájolása DK–ÉNy, alapterülete 3×1,5 m². A mai felszíntől mért mélysége 94–95 cm. A padlója, cölöplyukai, bejárata és felmenő falai nem maradtak meg. A D-i sarkában az oldalfalak síkjából félig kiugró, kis méretű, legyező alaprajzú kemencét tártak fel, amelynek átmérője 68 cm és mélysége 98 cm. A kemence betöltése paticosos, míg a házé igen kevert volt.

¹⁸ Négyzetes alaprajzú gödörház. Tájolása DK–ÉNy, alapterülete 1,9×3,8 m². A 115. számú objektum kemencéjéhez tartozó munkagödör vágja. A mai felszíntől mért mélysége 121–130 cm. D-i sarkában egy oszlop gödre volt, ami a házzal nem feltétlenül egyidős. A cölöplyuk mélysége 163 cm, átmérője 30 cm. A padló, a bejárata és a felmenő falak maradványait nem találták. Nagy alapterületű, 160 cm átmérőjű, 88 cm mély, legyező alaprajzú kemencéje volt, amelyhez egy mély, csepp alaprajzú, fekete humuszos betöltésű munkagödör tartozott. A kemencéből kihúzott paticosokat a munkagödörben agyagrétegek fedték, ez a réteg a gödör végéig nem ért el. A gödör mélysége 130 cm, átmérője 2 m volt.

¹⁹ Eredeti méretét nem tudom megállapítani. A mai felszíntől mért mélysége 107–122 cm. Ny-i oldalát a 107. objektum kemencéje elpusztította. Négyzetes alaprajzú, 70 cm mély és 110 cm átmérőjű kemencéje kevésbé volt átégett. A gödörben egy padka is volt, ami egy újabb kemence alapja lehetett. Így bejárata az ÉNy-i oldalon helyezkedhetett el.

²⁰ Négyzetes alaprajzú félig földbemélyített gödörház. Tájolása DK–ÉNy, alapterülete 3,2×3 m². A mai felszíntől számított mélysége 120–126 cm. K-i és Ny-i oldalában oszlopok gödrei voltak megfigyelhetők, 162 és 157 cm mélyen. Átmérőjük 40 cm és 25 cm. A padlót helyenként követni lehetett, de a ház bejárata nem került elő. A ház betöltése kevert, világosbarna-szürkés. Alsó része kevertebb volt és vízzáró réteg volt rajta. Valószínűleg feltöltődött, majd hosszabb ideig víz állhatott benne a 111. árok miatt.

míg a 112. 113. és 115. objektumokat szintén ebben a periódusban, de valamivel korábban alakíthatták ki [1. tábla 1; 2. tábla 1; 4. tábla 1].

**3. kép: A 107. objektum domborzati térképen
(Készítette: Horváth Zsolt – Rédei Dániel)**

A 107. ház kemencéje tojásdad alaprajzú és kicsit túlnyúlik a ház falának síkján. Mélysége 103 cm, átmérője 80 cm volt. Boltozata nem maradt meg, szerkezete nehezen rekonstruálható, azonban a lelőhelyen feltárt többi kemencéhez képest így is különlegesnek számít. Betöltésében nagy mennyiségű erősen átégett követ, paticcot, vassalakat, valamint három, fenékkal felfelé fordított fazekat találtak. A három edény közti részt agyaggal tapasztották ki. A tüzelőberendezés fala, az alja és az edények alig voltak átégve, tehát a fazekakat a kemence használatának a végén helyezték el végleges helyükre. Az objektumleírásokban és a fényképeken rostély nem szerepel, az edényeket szájukkal lefelé a kitapasztott sütőfelületre állították [2. tábla 2].

A befalazott három edény készítéstechnikája eltérő és a formai jegyeik sem mutatnak hasonlóságot. A kemencében két nagy méretű, hordó formájú, kézikorongolt fazék került elő, amelyek anyagát homokkal és csillámmal soványították. Az egyik díszítetlen, magassága 21 cm, szélessége 16,5 cm, peremátmérője 15 cm és fenékátmérője 10,5 cm [2. tábla 3]. A másik edény magassága 22 cm, szélessége 18,5 cm, peremátmérője 16 cm és fenékátmérője 11 cm, vagyis az előzőhöz hasonló méretekkkel rendelkezik, azonban vállán hullámvonalkötegek, oldalán pedig vízszintes vonalkötegek futnak [2. tábla 4]. A harmadik fazék szintén nagyméretű, de korong nélkül készült. Kivállasodó, pereme a vállából erősen felfelé ívelt. Magassága 22 cm, szélessége 20,5 cm, peremátmérője 19,5 cm és fenékátmérője 16 cm [2. tábla 5]. A két kézikorongolt darabot akár valamivel későbbi időszakra (10–11. század) is

lehetne keltezni, míg a kézzel formált edényt inkább korábbra (8–9. század). Azonban ilyen körülmények között egyértelmű, hogy ezeket a típusokat egy időben készítették és használták. A 107. objektumból előkerült egyéb kerámiatöredékek is a 8–9. századra keltezhetőek, ezért a kemence használatát is erre az időszakra datálom.

A tüzelőberendezés szerkezetére nem találtam semmilyen párhuzamot Magyarország területén ebből az időszakból. Azonban, bár térben és időben távoli analógia,²¹ funkcióját tekintve az orosházi kemencét mégis érdemes összehasonlítani a Sankt Pölten-i edényégető kemencével, amely ovális alaprajzú, 1,2 m széles és 3,5 m hosszú volt. A kemencébe nyolc fazekat állítottak szájjal lefelé, majd agyaggal és téglákkal tapasztották be őket.²² Az edények a tartó funkció mellett jól szigetelnek is, a bennük felforrósodott levegő ugyanis tovább tudta tartani a meleget. (A későbbi szemes kályhánál is ez az elv érvényesült.) Valószínűleg hasonló okok miatt készíthették így a Nyíri-dűlő kemencéjét is. Annyi azonban biztos, hogy méretéből és szerkezetéből adódóan a 107. ház tüzelőberendezését nem edényégetésre használták [4–5. kép].

4. kép: 107. objektum kemencéje

A kemencéből előkerült kerámia- és kohósalak megléte alapján felmerült a kemence fémművességgel összefüggő szerepének lehetősége is, azonban a tűzhely szerkezete miatt erre a

²¹ A lelőhely a Bécsi-medencében, Béctől nyugatra található, a szóban forgó kemence az edények alapján a 14. századra keltezhető.

²² SCHARRER-LIŠKA 2010, 86–90.

5. kép: 107. objektum kemencéje, falának elbontása után

célra sem megfelelő, ugyanis az avar kori és az Árpád-kori kovásműhelyek kemencéinek átmérője általában 30 cm körüli [6–8. kép].²³ Továbbá a kohász és a kovács műhelye általában a települések szélén helyezkedett el.²⁴ Ezzel ellentétben a 107. objektum a második periódusra keltezett három egymáshoz közel álló ház középső tagja, vagyis vasművességgel kapcsolatos tevékenység valószínűleg nem folyhatott benne. Feltehető, hogy az erősen átégett köveket és a vassalakat másodlagosan helyezhették el a kemencében. Ezek alapján nem lehet tudni, hogy milyen célból alakították ki a tüzelőberendezést, de az feltételezhető, hogy a benne található kövek, salakok és edények hőmegtartó szerepet játszottak.

6. kép: Vassalak a 107. objektum kemencéjéből

7. kép: Vassalakok a 107. objektum kemencéjéből

²³ GOMÓRI 2009, 12.

²⁴ GOMÓRI 2000, 183.

8. kép: Vassalakok a 107. objektum kemencéjéből

Újabb kérdést jelent, hogy miért csak egy ilyen kemence került elő a lelőhelyen és hogy más területeken miért nem találtak hasonlókat. Előfordulhat, hogy az ép edények értéke miatt nem volt gazdaságos őket tüzelésre használni. Az is lehetséges, hogy nem volt olyan nagy különbség a sima agyagtapasztásos és a fazekakkal kirakott kemencék hőfoka között, ami miatt megérte volna felhasználni az edényeket. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az orosházi kemence félkész maradt, azaz soha nem használták, hiszen a benne talált edények nem voltak kiégve.

Azonban még ha a salakok másodlagosan kerültek is bele a kemencébe, feltételezhető, hogy nem nagy távolságból szállították ide őket, hanem a településen folyhattak vasműves-séggel kapcsolatos munkát.

IRODALOM

- GÖMÖRI 2000 = Gömöri J.: Az avar kori és a 10–11. századi vaskohászat régészeti emlékei Somogy megyében. *SMK* 14 (2000), 163–228.
- GÖMÖRI 2009 = Gömöri J.: Égi és földi kovács. In: *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szerk.: Nagy Z.–Szulovszky J. Szombathely 2009, 7–16.
- HAJNAL 2008 = Hajnal Zs.: Adatok az avar kori cserépbográcsok és sütőharangok kronológiájához. *CommArchHung* 2008, 267–293.
- HEROLD 2004 = Herold, H.: *Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54*. [VAH 14.] Budapest 2004.
- JANKOVICH B. 2011 = Jankovich, B. D.: Settlement Details from the Avar Periods and the Árpád Period. In: *Archaeological Investigations in County Békés 1986–1992*. Eds.: H. Vaday, A.–Jankovich B., D.–Kovács, L. [VAH 25.] Budapest 2011, 73–137.
- KOVALOVSZKI 1975 = Kovalovszki J.: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962–1974. *ArchÉrt* 102 (1975), 204–223.
- KOVALOVSZKI 2001 = Kovalovszki J.: Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szerk.: Cseri M.–Tárnoki J. Szentendre–Szolnok 2001, 81–98.
- LUKÁCS 2014 = Lukács N.: Kora középkori településrészlet Orosháza határában. In: *A múltnak kútja. Fiatal Középkoros Régészek Konferenciájának V. Tanulmánykötete*. Szerk.: Rácz T. Szentendre 2014, 99–111.
- MT = *Magyarország tájféldrajza*. Szerk.: Martonné Erdős K. Debrecen 2009.
- MESTERHÁZY–HORVÁTH 1983 = Mesterházy K.–Horváth L.: Településtörténeti kutatások Veresegyház határában. *ArchÉrt* 110 (1983), 112–124.
- SCHARRER-LIŠKA 2010 = Scharrer-Liška, G.: Rossmarkt. in: *Hafner, Händler, Franziskaner – Archäologische Untersuchungen zum Mittelalter in St. Pölten, Niederösterreich*. Wien 2010, 86–90.
- SIMONYI 2001 = Simonyi E.: Kora Árpád-kori településrészlet Mezőkeresztes-Cethalomról. (Újabb adatok az Északkelet-magyarországi Árpád-kori kerámia keltezéséhez és az ún. fabéléses lakóházakról). *WMMÉ* 23 (2001), 359–390.
- SZATMÁRI 2001 = Szatmári I.: *Orosháza-Gádososi út, Nyíri dűlő, 159*. RKM 1998 (2001), 159.
- SZÓKE 1980 = Szóke, B. M.: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. *ActaArchHung* 32 (1980), 181–203.

Traces of a Peculiar Furnace in the Vicinity of Orosháza

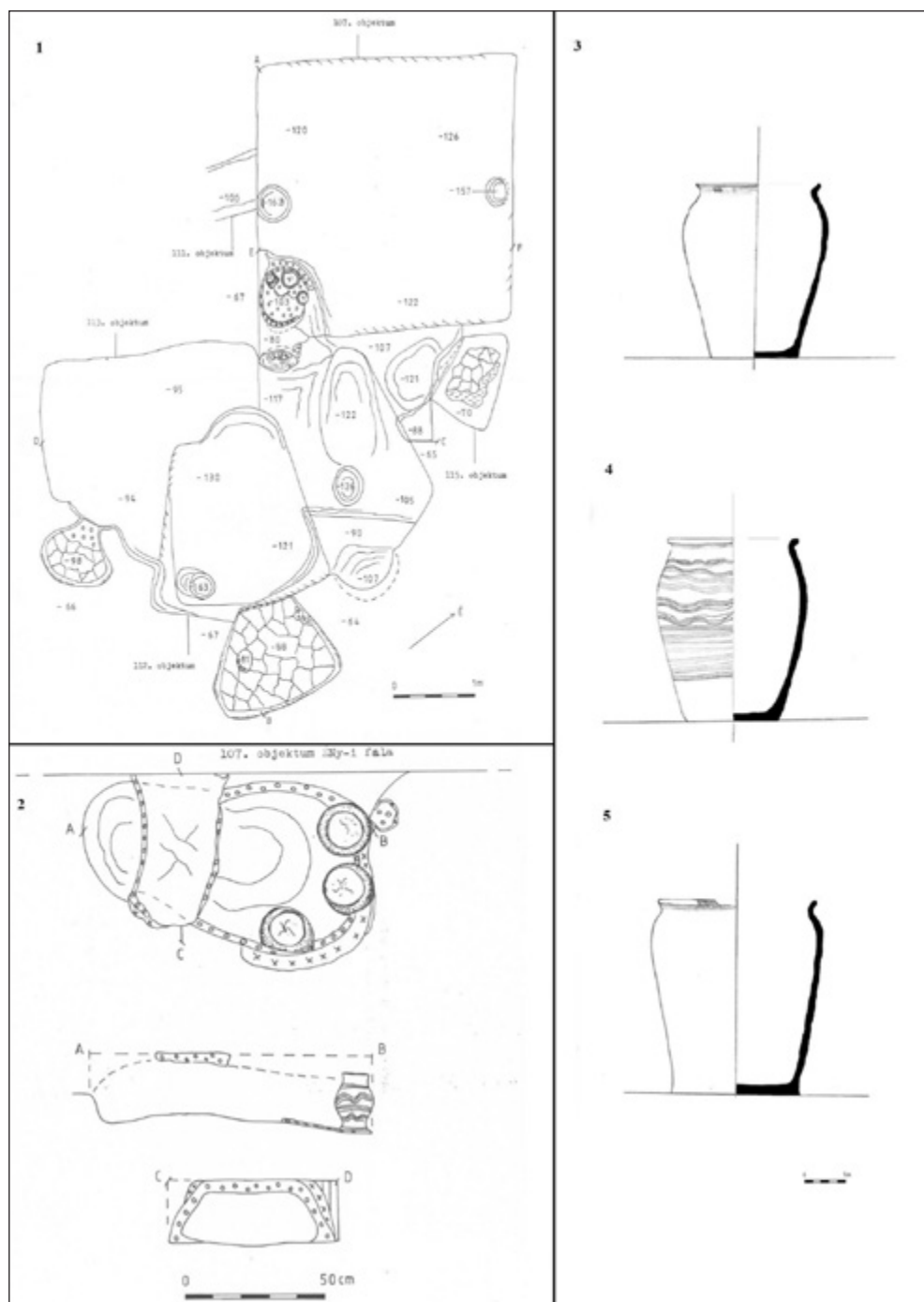
The site is situated north of the town of Orosháza, between the roads leading to Nagyszénás and Gádoros. It was discovered between the autumn of 1997 and summer of 1998 during the second archaeological excavation prior to building of road 47. The excavation was led by Imre Szatmári who wrote a short report on the site in 2001. According to his estimate, four houses, an exterior furnace and two ditch networks are dated to the 8th–9th century. Five houses and a workshop can, probably, come be from the 9th century, and eight houses, three farm buildings, four pits, ten workshops and eight ditches can be dated to the 11th century. Further research has been done by myself, I have already partly reported upon it.

In this study I introduce a unique phenomenon from the 9th century which can provide new information regarding furnaces from the Great Hungarian Plain. The singularity of the furnace found in House 107 lays in the three large undamaged pots situated in the wall of the furnace, so the structure of the furnace is unsuitable for ironwork. However, from the presence of iron slag we can conclude to ironwork at the unexplored part of the site.

Although only few findings connected to ironwork have been made in the south of the Great Hungarian Plain, I assume, the area might be suitable for blooms-ironwork because the necessarily basic commodity can easily be found in the valley of river Maros. Beside the areas well-known for ironwork, like Western and Northeastern Hungary (Borsod), new data show that ironwork existed at the south of the Great Hungarian Plain. So, in my opinion, more attention should be given to the collection and preservation of such archaeological evidence.

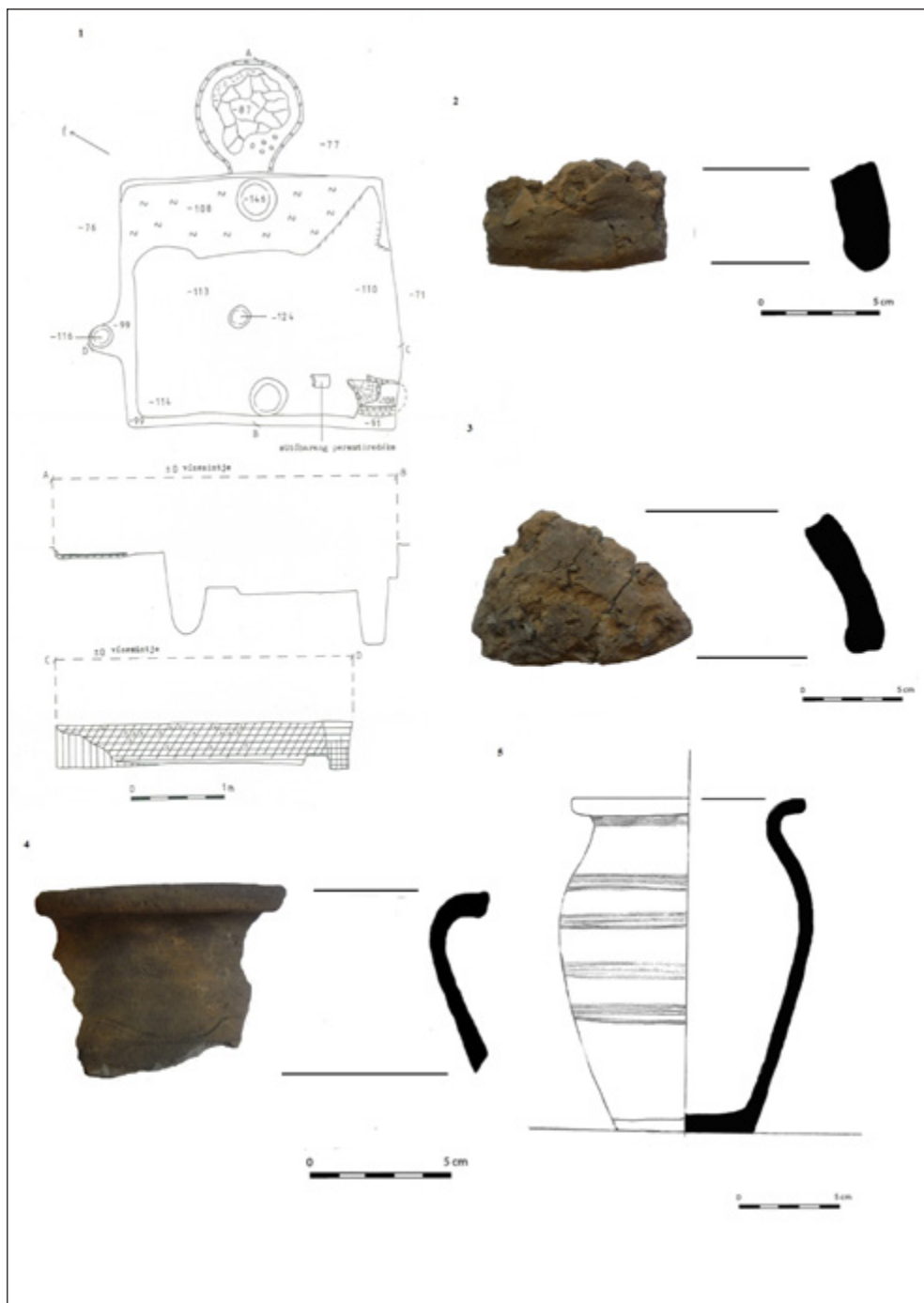
1. tábla: 1: 103. objektum; 2–6: kerámiaanyag a 103. objektumból

2. tábla: 1: 107. objektum; 2: 107. objektum kemencéje; 3–5: ép edények a 107. objektumból

3. tábla: 107. objektum, kerámiatöredékek

4. tábla: 1: 110. objektum; 2–5: kerámiaanyag a 110. objektumból